

ЕДИЦИЈА ЗА СВА ВРЕМЕНА

Маргарет Мичел, СУТРА ЈЕ НОВИ ДАН

Натанијел Хоторн, СКЕРЛЕТНО СЛОВО

Штефан Цвајг, НЕСТРПЉИВО СРЦЕ

Фјодор Достојевски, КОЦКАР

Вилијам Шекспир, ХАМЛЕТ

Вилијам Шекспир, РОМЕО И ЈУЛИЈА

Чарлс Дикенс, ТЕШКА ВРЕМЕНА

Борис Пастернак, ДОКТОР ЖИВАГО

Вирџинија Вулф, ГОСПОЂА ДАЛОВЕЈ

Вирџинија Вулф, ТАЛАСИ

Фјодор Достојевски, БЕЛЕ НОЋИ / ЈАДНИ ЛЉУДИ

Фјодор
Достојевски

**ЗАПИСИ
ИЗ МРТВОГ
ДОМА**

Превео
Милосав Бабовић

■ Laguna ■

САЗБУКА

Наслов оригинала

Федор Михайлович Достоевский

ЗАПИСКИ ИЗ МЁРТВОГО ДОМА

Translation copyright © српског издања, 2025 ЛАГУНА

Translation copyright © српског издања, 2025 САЗБУКА

**ЗАПИСИ
ИЗ МРТВОГ
ДОМА**

Садржај

Увод.	9
---------------	---

ПРВИ ДЕО

I Мртви дом	17
II Први утисци	34
III Први утисци	53
IV Први утисци	70
V Први месец	89
VI Први месец.	106
VII Нова познанства. Петров.	122
VIII Одлучни људи. Лучка	137
IX Исај Фомич. Купатило. Баклушинова прича.	145
X Божић	164
XI Представа.	183

ДРУГИ ДЕО

I Болница.	.207
II Наставак.	.224
III Наставак	.240
IV Акуљкин муж	.260
V Летње време.	.272
VI Тамничке животиње	.291
VII Протест	.305
VIII Другови.	.325
IX Бекство	.341
X Излазак из тамнице	.357
<i>О ауџору</i>	<i>.363</i>

УВОД

У далеким, забитим крајевима Сибира, усред степа, планина и непроходних шума, срећу се понекад градићи са једном, ретко две хиљаде становника, неугледни, са по две цркве – једном у центру, а другом на гробљу – и више личе на уређено село у Подмосковљу него на град. Обично имају напретек полицијских писара, поротника и других малих чиновника. Уопште говорећи, службовање у Сибиру је изузетно уносно и удобно и поред хладноће. Тамо живи једноставан и конзервативан свет; начин живота је старински, стабилан и вековима освештан. Чиновници – који с правом играју улогу сибирског племства – или су домороци, староседеоци Сибирци, или дошљаци из Русије, већином из престоница,* примамљени високом платом, двоструким путним трошковима и саблажњивим надама о будућности. Они који умеју да одгонетну загонетку живота, скоро увек остају у Сибиру, врло радо се тамо настањују и доцније убирају богате и слатке плодове.

* До Петра Великог престоница Русије је била Москва, а касније Петроград. Међутим, Москву су и доцније називали престоницом. (Прим. прев.)

Другима, међутим, лакомисленим људима, који не умеју да одгонетну загонетку живота, Сибир брзо досади, па се с тугом питају: зашто су тамо долазили? Они са нестрпљењем одслуже законски рок од три године, одмах затим моле за премештај и враћају се кући, ругајући се Сибиру и псујући га. Такви чиновници нису у праву јер се у Сибиру може уживати не само у погледу службе већ и у много чему другом. Клима је одлична; има много изванредно богатих и гостољубивих трговаца и изузетно имућних домородаца неруске народности. Девојке су румене као руже и необично моралне. Дивљач лети и јури по улицама и сама налеће на ловца. Шампањац се пије неприродно много. Ајвар је изванредан. У неким крајевима земља даје петнаестоструко веће приносе... Уопште узев, то је благословена земља. Треба је само умети искористити. А у Сибиру то умеју.

У једном од таквих веселих и задовољних градића, са веома симпатичним становништвом, о коме ће у мом срцу остати неизбрисив спомен, срео сам прогнаника Александра Петровича Горјанчикова. Родио се у Русији, био племић и спахија, али је због убиства жене прогнан као робијаш друге категорије, и пошто је издржао десет година робије, таворио је тихо и смирено своје последње дане у градићу К. Било му је, у ствари, одређено место боравка у једној приградској општини, али је живео у граду, где је имао могућности да се некако прехрани поучавајући децу. У сибирским градовима често се срећу учитељи – бивши робијаша прогнаници – њих овде не презиру. Најчешће дају часове француског језика, тако неопходног на животном попришћу, и да није њих, у запитним крајевима Сибира о том језику не би имали појма.

Први пут срео сам Александра Петровича у кући једног старог, заслужног и гостопримљивог чиновника, Ивана Иванича Гвоздиковца, који је имао пет кћери, разног узраста – и све су имале неког дара. Александар Петровић је

њима давао часове четири пута недељно, и то за тридесет копејки у сребру по часу.

Заинтересовала ме је његова спољашњост. Био је необично блед и мршав, мален и слабачак, а релативно млад човек – имао је око тридесет пет година. Увек је био одевен веома уредно, по европски. Кад почнете да разговарате с њим, он вас гледа нетремице и пажљиво, са строгом учтивошћу слуша сваку вашу реч, као да рони у њен смисао, као да сте му својим питањем задали неки задатак, или као да желите да изнудите од њега неку тајну, и најзад одговара кратко и јасно, али тако мерећи сваку своју реч да вам одједном постаје неугодно, те се и сами обрадујете крају разговора. Распитао сам се тада о њему код Ивана Ивановича и дознао да Горјанчиков живи морално и беспрекорно – иначе га Гвоздиков не би позвао да буде учитељ његовим кћерима. Дознао сам и то да је страшно некомуникативан, да сваког избегава, да је веома учен, да много чита, али говори врло мало те је, уопште узев, с њим доста тешко разговарати. Неки су тврдили да је стварно луд, али нису сматрали да је то неки велики недостатак; зато су многи угледни грађани били увек готови да пријатељски приме Александра Петровича, сматрајући да им може бити од користи, писати молбе итд. Мислило се да у Русији има честиту и бројну родбину, можда и угледне људе, али се знало да је одлучно прекинуо с њима сваку везу откако је у прогонству – једном речју, сам себи наноси штету.

Поред тога, сви су овде знали његов случај, знали су да је убио своју жену још у првој години брака, убио ју је из љубоморе и сам се пријавио властима, што је много ублажило његову казну. На такве злочине увек се гледа као на несрећу, и такве преступнике жале. Али и поред свега тога, овај чудака је упорно избегавао сваког и долазио је међу људе само да даје часове.

У почетку на њега нисам обраћао нарочиту пажњу, али мало-помало, ни сам не знам зашто, заинтересовао сам се за тог човека. Било је у њему нешто загонетно. С њим је било уопште немогуће разговарати. Он је, додуше, увек одговарао на моја питања, и чак је изгледало да то сматра за особиту дужност; али после његових одговора мени је било тешко да га питам даље; а и на његовом лицу увек су се после таквих разговора огледали патња и умор. Сећам се, једне дивне летње вечери враћао сам се с њим од Ивана Иванича. Одједном ми паде на памет – позовем га да мало поседимо и попушимо по цигарету. Не могу описати ужас који се појавио на његовом лицу – човек се сасвим изгубио, почео да мрмља нешто без везе, и одједном ме љутито погледао и трком побегао на супротну страну. То ме је зачудило.

Од тада, кад год смо се сретали, гледао ме некако уплашено. Али ја га се нисам оканио – нешто ме вукло њему и месец дана касније, ни сам не знам зашто, свратио сам код Горјанчикова. Поступио сам, разуме се, глупо и нетактично. Становао је на самом крају града, код једне старице која је имала туберкулозну кћер, а кћи ванбрачно дете – лепушкасту и веселу девојчицу од десетак година. Када сам ушао, Александар Петровић је седео с њом и учио је да чита. Кад ме је угледао, тако се збунио као да сам га ухватио у неком преступу. Потпуно се изгубио, скочио са столице и гледао ме забезекнуто. Најзад смо сели. Нетремице је пратио сваки мој поглед, са сумњом, као да је сваки од њих крио у себи посебан и тајанствен смисао. Досетио сам се да је неповерљив и подозрив до лудила. Гледао ме је са мржњом и само што није упитао: „Хоћеш ли скоро отићи одавде?“

Почео сам с њим разговор о нашем градићу, о новостима дана. Он је ћутао и пакосно се смешкао. Показало се да он не само што не зна најобичније, свима познате градске

новости већ се и не интересује да их дозна. Почео сам да говорим о нашем крају и о његовим потребама; он ме је слушао ћутке и тако ме чудно гледао у очи да сам се напо-слетку застидео таквог разговора. Узгред да кажем, умало га нисам наљутио новим књигама и часописима које тек што бејаш примио – држао сам их у рукама и понудио му их онако нерасечене. Он их је погледао жељно, али одмах је променио намеру и одбио понуду, изговарајући се да нема времена. Најзад сам се опростио с њим и, кад сам изишао, осетио сам као да ми је неки неподношљив терет пао са срца. Стидео сам се и учинило ми се необично глупо што се намећем човеку који је поставио себи као најважнији циљ да се склони што даље од целог света. Али учињеном послу нема мане.

Сећам се да код њега готово нисам видео књиге. Значи, неосновано се причало да много чита. Али, ипак, кад сам једном-двапут касно ноћу пролазио поред његових прозора, опазио сам светлост у њима. Шта ли он то ради до зоре? Да не пише? А ако пише, о чему заправо?

Због извесних околности, једно три месеца нисам био у нашем градићу. Кад сам се, већ у зиму, вратио кући, сазнао сам да је Александар Петровић умро те јесени, умро је усамљен и ниједном није позвао лекара. У граду су га већ скоро заборавили. Његов стан био је празан. Ја сам се одмах упознао са покојниковом газдарицом у намери да од ње дознам чиме се бавио њен станар, да није нешто писао? За двадесет копејки она ми је донела пуну корпу хартије – покојникову заоставштину. Старица је признала да је две свеске већ поцепала. Иначе је била ћутљива и мрзовољна жена од које се ништа честито није могло дознати. О свом станару није могла да каже ништа нарочито ново. По њеним речима, он готово месецима никад и ништа није радио, књигу није отварао, ни перо није узимао у руку. Али је читаве ноћи ходао тамо-амо по соби и стално нешто мислио,

а понекад би говорио сам са собом. Много је, каже, волео и мазео њену унучицу Каћу, нарочито откад је сазнао да се зове Каћа, и сваке године на дан Свете Катарине давао је неком помен. Госте није подносио; из куће је излазио само када је ишао да одржи часове деци; чак је и старицу попреко гледао кад би једном недељно долазила да мало спреми његову собу, и за читаве три године није с њом готово ни речи проговорио. Упитао сам Каћу да ли се сећа свог учитеља. Она ме је погледала ћутке, окренула се зиду и заплакала. Значи да је овај човек могао макар код неког да заслужи љубав.

Однео сам његове папире и читав дан сам их прелиставао. Три четвртине тих хартија били су безначајни листићи или ђачка вежбања. Али међу њима се налазила једна подебља свеска, ситно исписана скоро до краја: њу је, можда, сам писац затурио и заборавио. У њој је био описан, додуше, несистематски, десетогодишњи живот Александра Петровича на робији. Понегде је описивање прекидала једна друга приповетка, неке чудне и страшне успомене, записане неуравнотежено, грозничаво, као да га је нешто принудило на то. Неколико пута сам прочитао те одломке и скоро се уверио да су писани у наступу лудила. Али робијашки записи, „Слике из мртвог дома“ – како их је он сам назвао негде у свом рукопису – нису ми изгледали сасвим незанимљиви. Потпуно нов и досад непознат свет, извесна чудна факта и нека оригинална запажања о људима пропалим на робији – све ме је то занело, те сам понешто прочитао с радозналошћу. Наравно, ја се могу преварити у оцени. Пробе ради одабрао сам две-три главе за почетак; нека читаоци сами оцене...

ПРВИ ДЕО

I

МРТВИ ДОМ

Наша тамница налазила се на крају тврђаве, крај самог бедема. Дешавало се, погледаш кроз пукотине палисада на бели свет – не би ли бар нешто видео – и угледаш само крајичак неба и високи земљани бедем обрастао коровом, а по бедему, тамо-амо, даноноћно корачају стражари. И помислиш тада да ће проћи читаве године и ти ћеш исто тако као сада прићи да гледаш кроз пукотине палисада и видећеш овај исти бедем, исте овакве стражаре и исти крајичак неба, само не неба изнад тамнице, већ другог – далеког и слободног неба.

Замислите велико двориште – дуго једно двеста корака и око сто педесет широко – цело ограђено, у облику неправилног шестоугаоника, високим палисадом, то јест оградом од високог, дебелог коља усправно укопаног дубоко у земљу, тесно придијеног поребарке, повезаног попречно укованим летвама и зашиљеног на врху; то је спољашња тамничка ограда. На једној страни ограде уграђена је јака капија, увек затворена и увек, даноноћно, под стражом. Отварала се по наређењу – кад робијаши иду на рад. Изван те капије налазио се светли, слободни свет, тамо су

људи живели нормално. Али с ове стране капије тај свет су замишљали као неку неостварљиву бајку. Овде је постојао нарочит свет који више ни на шта није личио; овде су владали посебни закони, носило се посебно одело, постојао нарочит живот и обичаји – мртва кућа за живе људе, живот каквог нигде нема и необични људи. Ето, управо тај посебни кутак и хоћу да опишем.

Чим уђете у ограђено двориште, видећете унутра неколико зграда. Дуж обе стране широког дворишта протежу се две дуге приземне брвнаре. То су касарне. У њима живе робијаши разврстани по категоријама. У дну дворишта налази се још једна брвнара: то је кухиња, подељена на два одељења. Даље се види још једна зграда, у којој се под истим кровом налазе подруми, амбари и шупе. Среди на дворишта је празна, равна и доста велика чистина. На њој се постројавају робијаши, врши се преглед и прозивка ујутру, у подне и увече, а понекад и још неколико пута у току дана – што зависи од подозривости стражара и од њихове умешности да брзо броје. Наоколо, између зграда и палисада, остаје још доста простора. Туда, иза зграда, неки сужњи, од оних недружевних, невеселих нарави, воле да шетају у слободно време и далеко од туђих очију мисле своју мисао. Када сам се за време тих шетњи сретао с њима, волео сам да се загледам у њихова суморна, жигосана лица и да погађам о чему мисле.

Био је међу њима један робијаш који је највише волео да у слободно време броји кочеве палисада. Било их је око хиљаду пет стотина, и сваки је био у евиденцији код њега. Сваки колац значио је за њега – дан; сваки минули дан одбројавао је на по једном колцу, и тако је према преосталом броју кочева очигледно могао да види колико му још дана остаје да проведе у тамници до краја робије. Он се искрено радовао кад би завршио неку страну шестоугаоника. Још много година морао је да чека, али у тамници човек има

доста времена да се научи стрпљењу. Видео сам једном како се опраштао с друговима робијаш који је на робији провео двадесет година и, најзад, одлазио на слободу. Било је људи који су памтили кад је дошао у тамницу – млад, безбрижан, не мислећи ни о свом злочину ни о казни. Излазио је са робије сед старац, тужна и суморна лица. Обишао је ћутке свих шест наших касарни. Улазећи у сваку, крстио се пред иконом, а онда се клањао дубоко, до појаса, својим друговима и молио да га не помињу по злу.

Сећам се, такође, како су једном предвече позвали на капију једног робијаша, некад имућног сибирског сељака.

Пола године пре тога сазнао је да му се жена преудала и много се ражалостио. А сад је она лично дошла у тамницу, позвала га и дала му милостињу. Разговарали су мало, поплакали обоје и растали се заувек. Видео сам његово лице кад се враћао у касарну... Да, у мртвој кући могло се научити трпљењу.

У сутон су нас уводили у касарне, где смо остајали заклуччани целе ноћи. Мени је увек било тешко да из дворишта уђем у нашу касарну. То је била дугачка соба ниске таванице, загушљива, слабо осветљена лојаним свећама и пуна тешког задаха који гуши. Не могу сада да схватим како сам проживео у њој десет година. На заједничком дрвеном лежају мени су припадале три даске – то је било цело моје место. На том лежају било је смештено само у нашој соби тридесетак људи. Зиме су нас затварали рано. Требало је чекати по четири сата док сви заспе. А дотле – вика и галама, смех, псовке, звука окова, дим и смрад, обријане главе, жигосана лица, разнобојна одела – све поругано и осрамоћено... Али издржљив је човек! Човек је биће које се на све навикава, и ја мислим да је ово његова најбоља дефиниција.

У тамници нас је било свега око две стотине педесет људи – број скоро сталан. Једни су долазили, други завршавали

издржавање казне и одлазили, трећи умирали. И каквог све света није ту било! Ја мислим да је свака губернија, сваки крај Русије овде имао своје представнике. Било је и других народности, било је чак неколико робијаша дрђана са Кавказа. Све је то разврстано по тежини преступа, а то значи по броју година робије за злочин. Може се рећи да није било злочина који овде није имао свог представника. Главнину осуђеника чинили су прогнаници – робијаши из грађанске категорије (*силни робијаши*,* како су наивно изговарали сами робијаши). То су били злочинци лишени свих права и имовине, људи искључени из друштва, лица жигосана у знак њихове вечите одбачености. Они су осуђивани на робијашки рад од осам до дванаест година, а затим су упућивани да живе као прогнаници по сибирским селима.

Било је злочинаца из војничке средине, који нису били лишени права на имовину, као што обично бива по дисциплинским батаљонима у руској војсци. Они су осуђивани на кратке временске казне, и када би их издржали, враћали су се одакле су и дошли – у сибирске регуларне јединице. Многи од њих готово одмах би се поново враћали у тамницу због нових тешких преступа, али сада не на краће време, већ на двадесет година робије. Такве злочинце називали су „вечитим“. Али „вечити“ ипак нису губили сва права и имање.

Најзад, постојала је још једна посебна доста бројна категорија злочинаца – најстрашнијих: претежно су били војници. Називали су их „посебним одељењем“. Ту су упућивали злочинце из свих крајева Русије. Они су сами себе сматрали вечитим робијашима јер нису знали на колико су година робије осуђени. По закону, њима је требало

* У руском језику израз *сылный* значи изгнанник, а *сильный* – снажан, силан. Робијаши су бркали ова два појма. (Прим. прев.)

удвостручити и утростручити радне норме. Лежали су у тамници док нису у Сибиру почели најтежи робијашки радови. „Ви сте на одређени рок, а нама робија доживотна“, говорили су они осталим осуђеницима. Чуо сам доцније да је та категорија укинута. У нашој тврђави је, поред тога, укинута и грађанска категорија злочинаца и основан општи војнодисциплински батаљон. Напореда с овим променама измењена је, наравно, и стара управа. Ја, дакле, описујем старину, догађаје који су давно били и прошли...

Давно је то било; и све ми се сада привиђа као сан. Сећам се како сам ушао у тамницу. То је било једног децембарског сутона. Већ се смркавало; људи су се враћали са рада; спремили су се за преглед и прозивку. Бркати подофицир најзад ми је отворио капију ове чудне куће, у којој сам морао да проведем толике године, да доживим толико таквих осећања о којима не бих могао имати ни приближне представе да их нисам стварно преживео. Ја, на пример, не бих могао да замислим шта има страшно и мучно у томе што за читавих десет година робије нећу никад, ниједног тренутка бити сâм. На раду увек под стражом, а у тамници увек са двеста другова – и никад, никад сâм! Уосталом, зар је то била највећа невоља на коју сам се морао навикнути!

Било је овде случајних убица и убица по занату, разбојника и разбојничких харамбаша. Било је обичних лопова и скитница – мајстора да нађу паре и обиђу столове. Било је таквих за које је тешко било схватити: због чега су они могли доћи овамо? Међутим, сваки је имао свој случај, мутан и тегобан, као мамурлук после јучерашњег пијанства. Уопште говорећи, они су о својој прошлости мало говорили, нису волели да причају и очевидно су настојали да не мисле о њој. Познавао сам међу робијашима чак тако веселе убице које никад нисам видео замишљене, и могао бих се кладити да им савест никада није казала ни речи прекора. Али било је и суморних лица, готово вечито ћутљивих. Уопште

узевши, мало је ко о свом животу причао, и радозналост овде није била у моди, некако није била уобичајена. Сем ако се неко у доколици понекад расприча, а други га слуша хладно и намрштена лица. Овде нико никог није могао зачудити. „Ми смо писмени људи“, говорили су робијаша, често с неким чудним самозадовољством.

Сећам се како је једном неки пијани робијаш (на робији се понекад могло напиту) почео да прича како је заклао петогодишње дете, како га је најпре намамио играчком, увео у неку празну шупу и тамо заклао. Цела касарна, која се дотле смејала његовим шалама, повикала је на њега у један глас и разбојник је *морао* да заћути, касарна није повикала због негодовања, већ зато што *о њој не треба* причати; зато што није ред да се *о њој* говори.

Напомињем узгред да је овај свет био стварно писмен, не у пренесеном, већ у правом смислу речи. Сигурно је више од половине њих знало да чита и пише. На којем другом месту, где се руски народ масовно скупља, можете одвојити групу од две стотине педесет људи од којих би половина била писмена? Чуо сам касније да је неко из ових података почео изводити закључак да писменост упропашћава народ. То је погрешно: овде је реч о сасвим другим узроцима, мада се човек може сложити да просвећеност развија у народу самопоуздање. Али то уопште није недостатак. Све категорије робијаша разликовале су се по оделу: једни носе копоран пола од тамномрког а пола од сивог сукна, исте такве су и панталоне – једна ногавица сива, а друга тамномрка. Једном, за време рада, девојчица продавачица пецива, која је пришла робијашима, дуго ме је гледала и одједном прснула у смех. „Ала је ружно!“, повикала је, „фалило је сивог сукна, и мрког сукна је фалило!“ Неки су имали цео копоран од сивог, а само су рукави били од мрког сукна. Исто тако су и главе различито бријали: неким је пола главе било обријано уздуж лобање, а некима попреко.

На први поглед могла се опазити једна упадљива заједничка црта целе ове необичне породице: чак и најупадљивије и најоригиналније личности, које су и нехотице владале другима, настојале су да се држе општеприхваћеног тона тамничког живота. Уопште, могу да кажем да су сви ови људи – изузев малог броја неуморних весељака, које су због тога сви презирали – били свет суморан, завидљив, страховито сујетан, хвалисав, лако увредљив и у највећој мери формалисти. Способност не чудити се ничему била је највећа врлина! Све је до лудила мучила мисао како да се држе. Али често се најохотији изглед муњевито мењао у најмалодушнији. Било је неколико људи доиста снажног духа – они су се држали једноставно и природно. Али, чудна ствар, неки од ових истински јаких људи били су сујетни до крајности, чак болесно сујетни. Уопште, сујета и изглед били су у првом плану. Већина робијаша била је покварена и страховито подла. Сплетке и олађавања нису престајали: то је био прави пакао и тамни вилајет. Али против унутрашњих тамничких правила и утврђеног реда нико није смео да устане – и сви су се покоравали. Било је изразито самосвојних карактера, који су се тешко, с муком покоравали, али су се ипак покоравали.

Долазили су у тамницу људи који су на слободи дубоко забраздили и сувише се удаљили од нормале, па су, на крају, и злочине чинили некако као ван себе, ни сами не знајући зашто, као у неком бунулу и пијанству – често из неизмерне сујете. Али код нас су их одмах умирили, мада су неки од њих, пре доласка у тамницу, били страх и трепет многих села и градова. Кад би се осврнуо око себе, новајлија би брзо схватио где је запао, да овде никог не може зачудити, па се неприметно смиривао и примао општеприхваћени тон понашања. А тај општи тон чинило је споља једно посебно осећање личног достојанства којим је био прожет готово сваки робијаш у тамници. Баш као

да је звање робијаша и осуђеника било некакав чин, и то почасни! Ни трага од стида и кајања! Додуше, било је некаквог формалног, такорећи официјелног смирења, неког спокојног резонерства: „Ми смо пропао свет“, говорили су о себи. „Кад ниси умео да живиш на слободи, сад јури низ зелену улицу* и број шибе.“ – „Ниси слушао оца и мајку, сад слушај доброш.“ – „Ниси хтео да везеш златом, сад туцај камен маљем.“ Све се ово често говорило као поука или обична узречица и пословица, али никад озбиљно. Све су то биле голе речи. Тешко да је ико од њих у души признавао своје безакоње.

Када би неко са стране покушао да прекори робијаша због његовог злочина или да га изгрди (мада код Руса није обичај да коре злочинца), псовкама не би било краја. А какви су били мајстори у псовању! Псовали су суптилно, уметнички. Псовка је код њих добила ранг највеће вештине; настојали су да уједу не толико увредљивом речју колико увредљивим смислом, духом и суштином псовке, а то је суптилније и отровније. Непрестане свађе међу њима још су више развијале ову вештину. Сви су ови људи радили присилно; према томе, били су лењи и кварили су се. И ако неко раније није био покварен, на робији би се покварио. Сви су се овде окупили против своје воље и сви су били један другом туђи.

„Сам ђаво је троје опанке подерао док нас је сакупио!“, говорили су о себи, и зато су сплетке, интриге, бапска оговарања, завист, гложење и пакост били најчешћа појава у овом пакленом животу. Многи од ових убица били су гори од најгоре женетине. Никаква жена не би била у стању да буде таква наџак-баба као неки од тих зликоваца. Понављам, сретали су се међу њима јаки људи, карактери који

* Зелена улица – војнички строј који шибама кажњава преступнике. (Прим. прев.)

су целог свог живота навикли да ломе и заповедају, људи прекаљени и неустрашиви. Такве су некако и нехотице поштовали, а они су, са своје стране, настојали да не буду околини на терету, мада су често веома љубоморно чували своју страшну славу. Они се нису упуштали у празне псовке, држали су се необично достојанствено, били су разборити и скоро увек послушни старешинама, али не из принципијелне послушности нити из свести о својим обавезама, већ као по неком прећутном договору, схватајући узајамне користи. Додуше, с њима су поступали обазриво.

Сећам се како су једног од таквих робијаша, одлучног и неустрашивог човека, управи познатог по његовим зверским наклоностима, извели да казне због неког преступа. Био је летњи дан и време одмора. Наш мајор, први и непосредни управник тамнице, лично је дошао у стражарницу (која се налазила до саме капије) да присуствује извршењу казне. Тај мајор био је за робијаше неко фатално створење, толико их је застрашио да су дрхтали од њега. Био је строг до лудила, „насртао је на људе“, како су говорили робијаше. Највише су се бојали његовог продорног, пантерског погледа, од кога се ништа није могло сакрити. Он је некако видео и кад није гледао. Чим би ушао у тамницу, одмах је знао шта се ради на другом крају дворишта. Робијаше су га прозвали „осмооки“. Његов систем био је погрешан. Својим злим и помамним поступцима само је још више озлојеђивао ионако огорчене људе, и да није имао над собом старешину, племенитог и разборитог човека, који је ублажавао његове луде ексцесе, он би својим управљањем изазвао велике невоље. Уопште не схватам како је такав човек могао срећно завршити: отишао је у пензију жив и здрав, мада му је, додуше, било суђено.

Када су га прозвали, робијаш пребледе. Обично би ћутке и одлучно легао да прими шибе, ћутке је трпео док су га батинали и устајао после шибања бодро, хладнокрвно

и филозофски резонујући о незгоди која му се десила. Додуше, с њим су увек поступали обазриво. Али овог пута он је однекуд сматрао да није крив. Пребледео је и кришом од стражара успео да завуче у рукав оштри, енглески обућарски нож. У тамници је најстроже било забрањено имати нож и друга сечива. Претреси су били чести, изненадни и озбиљни, казне сурове, али пошто је код лопова тешко пронаћи ствар коју он брижљиво крије и пошто су ножеви и остала сечива били неопходни у свакидашњем робијашком животу, нису се ни могли истребити, упркос свим претресима. А кад би их одузели, одмах би се набављали други. Сви робијаши су полетели огради и без даха гледали кроз пукотине на палисаду. Сви су знали да Петров овога пута неће лећи да прими шибе и да је мајору дошао крај. Али у најкритичнијем тренутку наш мајор је сео у кола и отишао, а извршење казне оставио у задатак другом официру. „Сам га је Бог спасао!“, говорили су касније робијаши.

А што се тиче Петрова, он је сасвим мирно издржао казну. С мајоровим одласком спласнуо је његов гнев. Робијаш је покоран и послушан до извесне мере, али постоји граница коју не треба прекорачити. Узгред да кажем: нема ништа занимљивије од тих чудних провала нетрпељивости и јогунства. Често човек трпи неколико година, мири се, подноси најсуровије казне и одједном плане због неке ситнице, готово ни за шта. Тада га у извесном смислу могу сматрати лудак; тако и чине.

Већ сам рекао да у току неколико година нисам код ових људи видео ни најмањи знак кајања, нити икаквог мучног размишљања о свом злочину; и да већина робијаша у души сматра да је потпуно невина. То је чињеница. Наравно, ове су често узрок сујета, рђави примери, јуначење и лажни стид. С друге стране, ко може рећи да је испитао дубину срца ових пропалих људи и да је у њима прочитао тајну

скривену од читавог света? Али ипак се могло у току толико година макар нешто опазити, ухватити у тим срцима, приметити било какав знак који би сведочио о душевном болу и патњи. Али тога није било, апсолутно није било. Чини ми се да се злочин не може осмислити с постојећих, готових гледишта и да је његова филозофија мало тежа него што се обично мисли.

Тамнице и систем принудног рада, наравно, не поправљају злочинца; они га само кажњавају и осигуравају друштво од његових даљих насртаја на мир и ред. Тамница и најтежи робијашки рад рађају у преступниковој души само мржњу, жеђ за забрањеним насладама и страшну лакоумленост. Ја сам чврсто убеђен да се и чувеним системом самица постиже само лажан, варљив и привидан циљ. Тај систем исцрпљује животне сокове из човека, трује му душу, слаби је и заплаши, а после ту морално усахлу мумију и скоро лудог човека показују као пример поправке и покајања.

Разуме се, злочинац који је устао против друштва мрзи то друштво и готово увек сматра да је оно криво, а он невин. Поред тога, друштво га је већ казнило, и он зато сматра да је искупио грех и платио рачуне. Најзад, може се ствар посматрати и с таквог гледишта да скоро треба оправдати злочинца. Али упркос свим могућим гледиштима, свако ће признати да постоје такви злочини који се увек и свуда, и по свим законима, откако је света и века, сматрају неоспорно злочином и сматраће се тако докле год човек буде био човек.

Међутим, у тамници сам слушао да се о најстрашнијим и најперверзнијим поступцима, о најчудовишнијим убиствима прича са заразним и детињски веселим смехом. Нарочито ми не излази из сећања један оцеубица. Био је племић, служио у некој установи и живео код шездесетогодишњег оца као неки блудни син. Живео је сасвим раскалашно и запао у дугове. Отац му је ускраћивао средства, опомињао

га; али отац је имао кућу и имање, претпостављало се да има новца – и син га је убио у жељи да се докопа наследства. Злочин је откривен тек после месец дана. Убица је сам поднео пријаву полицији да је његов отац нестао. А цео тај месец провео је што је могуће развратније. Најзад, полиција је у његовом одсуству пронашла леш. Дуж читавог дворишта пружао се канал покривен даскама у који се сливала нечистоћа. Леш се налазио у том каналу. Био је лепо одевен, седа глава одсечена па са телом састављена – а под главу је убица подметнуо јастук. Син није признао злочин. Одузели су му племићку титулу, лишили га чина и осудили на двадесет година робије. За све време док смо живели заједно био је изванредно ведар и весео. То је био неуравнотежен, лакомислен, сасвим неразборит, али никако глуп човек. Никад нисам запазио код њега неку нарочиту суровост. Робијаши су га презирали, али не због злочина – ни говора о томе – већ због глупости, због неозбиљног понашања. У разговору би понекад споменуо оца. Говорећи ми једном о наследно здравој конституцији у њиховој породици, додао је: „Ето, на пример, *мој ошац* се до саме смрти није пожалио ни на какву болест.“ Оваква зверска безосећајност је, наравно, немогућа. То је изузетак. Овде је у питању неки недостатак, нека телесна и духовна наказност још непозната науци, а не обичан злочин.

Ја, наравно, чак нисам веровао да је извршио такав злочин. Али неки његови земљаци, који су морали у детаље знати његов случај, испричали су ми читаву ствар. Чињенице су биле тако јасне да им се морало веровати.

Робијаши су чули како је једне ноћи у сну викао: „Држи га, држи! Сеци му главу, главу сеци!...“

Готово сви робијаши говорили су у сну и бунцали. Псовке, шатровачки изрази, ножеви и секире најчешће су им у бунцању долазили на језик. „Нас су тукли“, говорили су они, „дубреге су нам одбили, зато и вичемо ноћу.“